— Холмсе, — мовив я, стоячи одного ранку біля нашого склепінчастого вікна й позираючи вниз, на вулицю, — он якийсь навіжений біжить. Дивно, як рідні відпускають такого з дому самого.

Мій друг ліниво підвівся з крісла, став позаду мене, засунувши руки в кишені халата, й поглянув через моє плече. Був ясний, свіжий лютневий ранок, і сніг, що випав напередодні, ще лежав щільним шаром, яскраво виблискуючи на зимовому сонці. На середині Бейкер-стрит він перетворився на буру, брудну смугу, але з боків, на тротуарах, залишався білим, ніби щойно випав. Хоча вулицю вже розчистили, все одно було дуже слизько, тож людей ходило менше, ніж звичайно. Зараз аж до самісінької станції метрополітену не було видно нікого, крім єдиного джентльмена, чия химерна поведінка й привернула мою увагу.

То був чоловік років п’ятдесяти, високий, огрядний, статечний, з широким бадьорим обличчям. Вбраний він був скромно, хоч і небідно, — чорний сурдут, блискучий циліндр, брунатні гетри й світло-сірі штани. Проте його поведінка анітрохи не в’язалася з одежею та зовнішніми рисами: він біг, раз у раз підскакуючи, мов людина, що не звикла швидко рухатись. Біжачи, він вимахував руками, крутив головою, обличчя його якось дивно кривилося.

— Що це, в біса, з ним скоїлося? — спитав я. — Він, здається, шукає якийсь будинок.

— Гадаю, що він поспішає сюди, — мовив Холмс, потираючи руки.

— Сюди?

— Так, він, мабуть, хоче спитати в мене професійної поради. Усі ознаки як на долоні. Еге! Хіба я не казав вам?

Поки він говорив, чоловік, відсапуючись, кинувся до наших дверей і смикнув дзвінок, сповнивши дзеленчанням весь дім.

За кілька хвилин він вбіг до нашої кімнати, все ще відсапуючись і вимахуючи руками; у його очах затаїлися такі горе і відчай, що наші усмішки за мить перетворилися на острах і жаль. Спочатку він не міг промовити жодного слова, лише хитався й смикав себе за волосся, мов людина, доведена до відчаю. Тоді він раптом підскочив до стіни і вдарився об неї головою з такою силою, що ми обидва кинулися до нього й потягли на середину кімнати. Шерлок Холмс посадив його в крісло, сам сів навпроти, поплескав його по руці й заговорив з ним так лагідно, заспокійливо, як умів лише він.

— Ви прийшли до мене розповісти, що з вами сталося, чи не так? — мовив він. — Ви втомилися від швидкої ходи. Заспокойтеся, будь ласка, прийдіть до тями, й тоді я залюбки вислухаю все, що ви маєте мені сказати.

Чоловік із хвилину посидів, поки відсапався й переборов хвилювання. Тоді провів хустинкою по чолу, рішуче стулив уста і обернувся до нас.

— Ви, звичайно, подумали, що я божевільний? — спитав він.

— Ні, але я бачу, що ви маєте якийсь великий клопіт, — відповів Холмс.

— Бог свідок! Такий несподіваний і страшний клопіт, що з глузду можна з’їхати. Я зніс би ганьбу, хоч на совісті моїй нема ані щербини. Родинне горе теж трапляється в усіх; але щоб те й інше одразу, та ще таким жахливим чином, — цього для моєї душі занадто. До того ж ідеться не лише про мене. Якщо ми негайно не зарадимо цьому лиху, постраждає одна з найвельможніших осіб країни.

— Заспокойтеся, будь ласка, сер, — мовив Холмс, — і розкажіть мені, хто ви й що з вами сталося.

— Ім’я моє, — відповів наш відвідувач, — ви, напевно, чули. Я — Александер Голдер, з банкірського дому "Голдер і Стівенсон" на Треднідл-стрит.

Це ім’я справді було добре знайоме нам: воно належало старшому партнерові другої за значенням приватної банкірської компанії в лондонському Сіті. Що ж призвело одного з найповажніших громадян Лондона до такого сумного стану? Ми з нетерпінням чекали відповіді, аж поки він зусиллям волі не зібрався на силі й не почав своєї розповіді.

— Я розумію, що час дорогий, — сказав він, — отож я поспішив сюди, тільки-но поліційний інспектор порадив мені звернутися до вас. Я доїхав до Бейкер-стрит метрополітеном і пішки побіг од станції сюди, бо по такому снігу кеб ледве проїде. Ось чому я так засапався, адже я — людина малорухлива. Зараз я почуваю себе краще, тож розповім про все, що сталось, якомога коротше і зрозуміліше.

Вам відомо, звичайно, що в успішній банківській справі багато що залежить від уміння вдало вкладати кошти й водночас розширювати число клієнтів. Один з найприбутковіших способів вкладання грошей — видача позичок під надійне забезпечення. Останні кілька років ми добре розжилися на цьому: ми видаємо великі гроші багатьом шляхетним родинам під забезпечення картинами, книгозбірнями й посудом.

Учора вранці я сидів у своїй банківській конторі, коли хтось із клерків приніс мені візитну картку. Я здригнувся, прочитавши ім’я на ній, бо то був не хто інший, як... проте навіть вам я не наважуся назвати його: воно відоме всьому світові, це одне з найвищих, найшляхетніших імен Англії. Я був приголомшений цією честю, тож коли клієнт увійшов, я схотів висловити ці почуття, але він перервав мене: йому, мабуть, хотілося якнайшвидше залагодити якусь неприємну справу.

"Містере Голдере, — мовив він, — я дізнався, що ви надаєте позички".

"Так, надаємо під надійні гарантії", — відповів я.

"Мені вкрай потрібні п’ятдесят тисяч фунтів, — сказав він, — і до того ж негайно. Я міг би, звичайно, позичити такі гроші в друзів, але хотів би взяти цю позику в діловому порядку, тож змушений це робити сам. Адже ви, гадаю, розумієте, як незручно людині мого становища залучати до цієї справи сторонніх".

"Чи можу я дізнатися, на який термін вам потрібні гроші?" — спитав я.

"Наступного понеділка мені повернуть великий борг, і тоді я напевно погашу цю позику, зі сплатою будь-якого відсотка. Але зараз мені потрібно одержати гроші негайно".

"Я був би радий без жодного слова дати вам гроші зі своїх особистих заощаджень, — мовив я, — але це надто велика сума, тож доведеться зробити це від компанії. З іншого боку, справедливість щодо мого партнера вимагає, щоб я вжив заходи ділової безпеки".

"Інакше, гадаю, й бути не може, — сказав він, беручи квадратний, із чорного сап’яну футляр, який перед тим поклав коло себе на стілець. — Ви чули, безперечно, про берилову[89] діадему?"

"Так, це одна з найкоштовніших речей національного скарбу", — відповів я.

"Саме так. — Він розкрив футляр: у ньому на м’якому рожевому оксамиті лежав чудовий витвір ювелірного мистецтва. — Тут тридцять дев’ять великих берилів, — сказав він, — а ціна золотої оправи не піддається підрахунку. Найнижча вартість діадеми вдвічі вища за потрібні мені гроші. Я готовий залишити її у вас як гарантію".

Я взяв до рук футляр з коштовністю і з певним ваганням поглянув на свого вельможного клієнта.

"Ви маєте сумнів щодо її ціни?" — спитав він.

"Ані найменшого. Я лише сумніваюся..."

"Чи зручно мені залишити її у вас? Можете щодо цього не хвилюватися. Мені це й на думку не спало б, якби я не був певен, що за чотири дні одержу її назад. Суто формальна річ. Ви вважаєте таку гарантію достатньою?"

"Цілковито".

"Ви розумієте, містере Голдере, що це свідчення найглибшої довіри, яку я виявляю до вас; вона ґрунтується на тому, що я чув про вас. Я сподіваюся на вашу скромність, на те, що ви утримаєтесь від будь-яких розмов про це; прошу вас також берегти цю діадему, як тільки можна, бо будь-яке пошкодження спричинить великий публічний скандал. Пошкодження це матиме такі самі серйозні наслідки, як і її зникнення, бо в світі більше нема таких берилів, і якщо пропаде бодай один із них, то замінити його буде нічим. Проте я залишу її у вас із повною довірою, а в понеділок уранці особисто повернуся по неї".

Побачивши, що мій клієнт поспішає, я більше нічого не сказав, покликав касира й наказав виплатити п’ятдесят банкнот по тисячі фунтів. Коли я залишився сам, то оглянув коштовність, що лежала в футлярі на моєму столі, і не зміг не подумати про величезний ризик, який я взяв на себе. Коли з діадемою щось станеться, то немає сумніву, що зчиниться страшенний скандал, адже це — національний скарб. Я вже почав шкодувати, що взявся до цієї справи. Але будь-що міняти було вже запізно, тож я замкнув діадему в своєму приватному сейфі і взявся до роботи.

Коли настав вечір, я відчув, що було б надто необачно залишити таку коштовну річ у конторі. Сейфи в банках грабували і раніше, а раптом пограбують і мій? У яке жахливе становище я тоді потраплю! Отож я вирішив ці кілька днів тримати діадему в себе, щоб вона ніколи не щезала з моїх очей. Із цим рішенням я покликав кеб і поїхав до себе в Стритем, з коштовним футляром у кишені. Я не міг заспокоїтися, поки не зійшов до себе нагору й не замкнув його у бюро в туалетній кімнаті.

Тепер скажу кілька слів про тих, хто мешкає зі мною, щоб ви, містере Холмсе, зрозуміли до ладу, як усе було. Конюх і його помічник ночують не вдома, тож про них можна не говорити. Я наймаю трьох покоївок, що працюють у мене вже багато років, і їхня цілковита чесність поза підозрою. Четверта — Люсі Парр, молодша буфетниця, що служить у нас лише кілька місяців. Вона прийшла до мене з чудовою рекомендацією і завжди поралася як слід із своєю роботою. Вона гарненька дівчина, в неї є залицяльники, що часом стовбичать під будинком. Це єдине, що мені в неї не подобається, проте ми вважаємо її за порядну дівчину з будь-якого погляду.

Це все щодо слуг. Моя власна родина така невелика, що мені не доведеться багато розводитися про неї. Я вдівець і маю єдиного сина Артура. Він розчарував мене, містере Холмсе, гірко розчарував. Звичайно, що винен тут я сам. Люди кажуть, що я розбестив його. Цілком можливо. Коли померла моя люба дружина, я зрозумів, що тепер єдина моя любов — це він. Я не міг перенести ані на мить невдоволеного виразу на його обличчі. Я ніколи не відмовляв йому в жодному бажанні. Може, вийшло б краще для нас обох, якби я був трохи суворіший, але тоді я думав інакше.

Природно, я мріяв, що син колись змінить мене в моїй справі, але до неї він не мав ніякої охоти. Артур став зухвалим, норовистим, і, правду кажучи, я не зміг би довірити йому великих грошей. Замолоду він вступив до аристократичного клубу, а потім завдяки привабливим манерам зазнайомився з товариством людей, що мали товсті гаманці і жили на всю губу. Він призвичаївся до карт, марнував гроші на перегонах і все

частіше й частіше звертався до мене з проханням дати йому грошей за рахунок майбутніх кишенькових, — вони, мабуть, потрібні були для покриття картярських боргів. Не раз він, щоправда, намагався вийти з цієї небезпечної компанії, але щоразу вплив його друга, сера Джорджа Бернвелла, повертав його назад.

Власне кажучи, я не дивувався, що такий чоловік, як сер Джордж Бернвелл, мав на мого сина такий вплив; я сам, коли Артур частенько запрошував його до нас, відчував, що підпадаю під його чари. Він старший за Артура; це світська людина до самих кісток, один з тих, хто скрізь бував і все бачив, чудовий співрозмовник і до того ж вельми гарний із себе. Але все-таки, думаючи про нього спокійно, незважаючи на його привабливі риси, я згадував насмішкуваті його вислови й погляди і розумів, що довіряти йому цілком не можна. Так думав не тільки я — так думала й крихітка Мері, що має тонке жіноче чуття.

Тепер залишається розповісти про Мері. Вона — моя небога; коли п’ять років тому помер мій брат і залишив її одну в цілім світі, я взяв її до себе; тепер вона мені — наче рідна дочка. Це справжній промінець світла в моєму домі, — лагідна, чуйна, мила душа, чудова господиня й до того ж така ніжна і скромна, якою лише може бути жінка. Вона — моя правиця. Я уявити собі не можу, що робив би без неї. Тільки в одному вона не послухалася мого бажання. Двічі мій син просив її руки, — він так віддано її кохає, — але щоразу вона йому відмовляла. Я певен: якщо хтось і здатен настановити його на чесну путь, то тільки вона; шлюб із нею міг би змінити все його життя, але тепер, на жаль, пізно! Надто пізно!

Отож, містере Холмсе, тепер ви знаєте людей, що мешкають під моїм дахом, і я вестиму далі свою сумну розповідь.

Коли ми того вечора пили каву у вітальні після обіду, я розповів Артурові й Мері, який скарб з’явився в нашому домі, не називаючи, звичайно, імені свого клієнта. Люсі Парр, що подавала нам каву, вже, здається мені, вийшла тоді з кімнати, але я не певен, чи зачинила вона

за собою двері. Мері з Артуром дуже зацікавились і схотіли поглянути на славетну діадему, проте я подумав, що краще її не чіпати.

"Куди ти поклав її?" — спитав Артур.

"До свого бюро".

"Сподіваюся, що цієї ночі нас не пограбують", — мовив він.

"Її замкнено", — відповів я.

"Пхе, та будь-який ключ відімкне це бюро. Хлопчиськом я часто відмикав його ключем від буфета".

Він частенько молов отакі дурниці, тож я мало зважав на те, що він говорить. Після кави він з похмурим обличчям зайшов до моєї кімнати.

"Послухай-но, тату, — сказав він, потупивши очі, — чи можеш ти позичити мені двісті фунтів?"

"Ні в якому разі! — різко відповів я. — Я й так надто розбестив тебе з грошима".

"Так, ти дуже щедрий, — мовив він, — але мені вкрай потрібні ці гроші, бо інакше я не зможу з’явитися в клубі".

"Тим ліпше!" — вигукнув я.

"Так, але ж мене матимуть за нечесну людину, — сказав він. — Я не знесу такої ганьби. Я мушу як завгодно роздобути ці гроші, тож якщо ти не даси їх мені, я шукатиму іншого способу".

Я дуже розлютився, бо це вже втретє за місяць він просив у мене грошей.

"Ти не дістанеш од мене ані фартинґа[90]!" — скрикнув я.

Він уклонився й мовчки вийшов з кімнати.

Коли він пішов, я відімкнув бюро, побачив, що скарб на місці, й замкнув його знову. Потім я вирішив обійти будинок, щоб подивитися, чи все там гаразд, — звичайно цей обов’язок виконує Мері, але цього вечора я вирішив зробити це сам. Ідучи вниз сходами, я побачив, як Мері зачиняла вікно у вітальні.

"Скажіть мені, дядечку, — мовила вона, поглядаючи на мене, як здалося мені, трохи стривожено, — то ви дозволили служниці Люсі вийти з дому?"

"Ні, що ти".

"Вона щойно увійшла назад чорним ходом. Напевно, ходила до хвіртки з кимось побачитись; мені здається, що це ні до чого, й що треба це припинити".

"Поговориш із нею вранці, або, коли хочеш, я сам це зроблю. Ти перевірила, чи все зачинено як слід?"

"Перевірила, дядечку".

"Тоді на добраніч". Я поцілував її, знову пішов до своєї спальні і невдовзі заснув.

Я докладно розповідаю про все, що може хоч якимось чином стосуватися справи, але прошу вас, містере Холмсе: коли вам що-небудь здаватиметься незрозумілим, то питайте мене, будь ласка.

— Ні, навпаки. Ваша розповідь цілком зрозуміла.

— Тепер я підходжу до тієї частини пригоди, про яку хотів би переповісти найдокладніше. Сплю я не дуже міцно, а клопоти того дня, звичайно, й зовсім проганяли сон. Близько другої години я прокинувся від якогось шуму в домі. Він припинився, перш ніж я прочумався остаточно, проте мені здалося, що десь обережно зачинили вікно. Я став уважно прислухатися. Раптом, на мій жах, до мене долинули кроки з сусідньої кімнати. Я підхопився з ліжка й, тремтячи зі страху, зазирнув до туалетної.

"Артуре! — вигукнув я. — Негіднику! Злодію! Як ти смів доторкнутися до цієї діадеми?"

Газ було наполовину прикручено, і я побачив свого нещасного сина. На ньому були самі штани й сорочка; він стояв біля світла, тримаючи діадему в руках. Мені здалося, що він хоче зігнути чи зламати її. Почувши мій крик, Артур упустив діадему і обернувся до мене, блідий як смерть. Я схопив і оглянув її. Одного з золотих зубців, із трьома берилами, бракувало.

"Падлюко! — скрикнув я, не тямлячи себе з люті. — Ти зламав її! Ти зганьбив мене на все життя! Де камені, які ти вкрав?"

"Украв?!" — вигукнув він.

"Так, злодію!" — люто викрикнув я, труснувши його за плечі.

"Тут нічого не пропало, нічого не могло пропасти", — бурмотів він.

"Тут бракує трьох каменів. Ти знаєш, де вони! Ти не тільки злодій, а ще й брехун! Хіба я не бачив, як ти намагався відламати ще шматок?"

"Годі вже, — холодно мовив він, — мені набридли ці образи. Ти не почуєш від мене жодного слова. Вранці я звідси піду й буду сам влаштовувати своє життя".

"Ти підеш звідси лише в супроводі поліції!" — скрикнув я, шаленіючи з горя й гніву. — Я хочу знати геть усе!"

"Ти не почуєш від мене ані слова! — вибухнув він. — Якщо вже ти хочеш кликати поліцію, хай поліція сама шукає".

Я так кричав, що розбудив увесь дім. Мері першою вбігла до кімнати. Побачивши діадему та розгублене Артурове обличчя, вона зрозуміла все і, скрикнувши, впала без тями на підлогу. Я послав служницю покликати поліцію, вирішивши негайно передати це все до її рук. Коли інспектор з констеблем прибули, Артур, що й досі стояв, згорнувши на грудях руки, спитав мене, невже я справді вважаю його за злодія. Я відповів, що справа ця аж ніяк не приватна, а публічна, бо зламана діадема — то національний скарб. Я твердо вирішив надати цій справі законного ходу.

"Принаймні, — мовив він, — ти не дозволиш їм заарештувати мене одразу ж. Заради нашого спільного добра дозволь мені піти хоча б на п’ять хвилин".

"Щоб ти втік чи приховав крадене?!" — вигукнув я.

Зрозумівши увесь жах того становища, у яке я потрапив, я благав його подумати про те, що на карту поставлено не тільки моє ім’я, а й честь набагато вищої особи, що це призведе до скандалу, який сколихне всю країну. Цьому можна запобігти, якщо лише він скаже, що зробив з трьома каменями.

"Подумай як слід, — казав я, — адже тебе застукали на місці; визнання тобою вини не збільшить її. Навпаки, коли ти скажеш, де берили, то допоможеш виправити становище, й тобі все забудуть і пробачать".

"Побережіть своє пробачення для того, хто його потребує", — гордовито відказав Артур і відвернувся. Я побачив, що він такий роздратований, що ніякими словами його не вблагати. Залишався тільки один вихід. Я покликав інспектора й віддав Артура під арешт. Поліція негайно обшукала його самого, кімнату, кожен куток у будинку, але там не було й сліду каменів. А негідний хлопчисько і рота не розтулив, незважаючи на наші прохання й погрози. Цього ранку його відвезли до тюрми, а я, скінчивши справи в поліції, побіг просто-таки сюди — благати вас докласти всіх зусиль, щоб розкрити цю справу. В поліції мені відверто сказали, що навряд чи зможуть допомогти. Я готовий до будь-яких витрат. Я вже пообіцяв тисячу фунтів винагороди. Боже мій, що мені робити? Я втратив свою честь, камені й сина за одну ніч. Що мені робити?

Він схопився обома руками за голову й захитався, мов дитина, нездатна висловити своє горе.

Шерлок Холмс посидів кілька хвилин мовчки, насупивши брови і втупившись очима в камін.

— Чи багато гостей приходить до вас? — спитав він.

— Ні, хіба що партнер із сім’єю та ще зрідка Артурові друзі. Нещодавно кілька разів був сер Джордж Бернвелл. А більше ніхто, здається, не приходить.

— А самі ви часто буваєте на людях?

— Артур — так. А ми з Мері завжди вдома. Ми обоє домувальники.

— Дивна річ для молодої дівчини.

— Вона відлюдкувата. До того ж і не така молода. Їй двадцять чотири роки.

— Ця пригода, як ви казали, начебто приголомшила її?

— Страшенно! Ще більше, ніж мене.

— Ви не маєте жодного сумніву в тому, що ваш син винний?

— Які там сумніви, коли я своїми очима бачив діадему в його руках?

— Я не вважаю це за остаточний доказ. Чи були ще пошкодження на діадемі?

— Так, її було зігнуто.

— А чи не думаєте ви, що він просто намагався випрямити її?

— Хай Бог благословить вас! Ви хочете його виправдати для себе й для мене. Але навряд чи це вдасться вам. Що він тоді робив у моїй кімнаті? Якщо він не мав лихого наміру, то чому мовчав?

— Усе це так. Але якщо він винний, то чому не пробував брехати? Його мовчанка, як на мене, заперечує обидва припущення. І взагалі тут є кілька дивних подробиць. Якої думки поліція про шум, що розбудив вас?

— Вони вважають, що то Артур необережно грюкнув дверима до спальні.

— Отакої! Людина, що йде на злочин, грюкає дверима, щоб розбудити всю челядь. А що вони кажуть про зниклі камені?

— Вони й досі простукують стіни і оглядають меблі, сподіваючись знайти їх.

— А чи оглядали вони околиці будинку?

— Вони добряче попрацювали. За якусь хвилину обнишпорили весь садок.

— Ну, мій любий сер, — мовив Холмс, — хіба ви не бачите, що все набагато складніше, ніж гадаєте і ви, й поліція? Вам ця справа видається простою, а мені — надзвичайно заплутаною. Судіть-но самі, ось що виходить по-вашому. Ваш син підводиться з ліжка, з великою небезпекою для себе пробирається до вашої туалетної, відмикає бюро, дістає діадему, щосили відламує її шматок, виходить і ховає десь три камені з тридцяти дев’яти, причому так хитро, що їх ніхто не в змозі відшукати, а потім повертається з рештою тридцятьма шістьма до кімнати, де його можуть якнайлегше знайти. Хочу спитати вас: невже така думка здається вам вірогідною?

— Але що могло бути інше?! — вигукнув у відчаї банкір. — Якщо він не мав на думці лихого, чому він цього не пояснив?

— Це вже наша справа — розгадати загадку, — відповів Холмс. — Коли ваша ласка, містере Голдере, ми вирушимо разом з вами до Стритема й пожертвуємо якоюсь годиною, щоб поглянути на все це зблизька.

Мій друг наполягав, щоб я поїхав з ним у цю подорож. Я охоче погодився, бо історія, що її ми вислухали, пробудила в мені цікавість і співчуття до бідолахи. Правду кажучи, синова вина здавалася мені так само незаперечною, як і нещасному батькові, і все ж таки я вірив у Холмсове чуття, бо знав, що коли його не задовольнили пояснення, то є певна надія. Впродовж усієї дороги до південного передмістя він не сказав жодного слова, лише сидів у глибокій задумі, похиливши голову й

насунувши капелюх на самісінькі очі. Наш клієнт, навпаки, немовби піднісся духом і навіть завів зі мною розмову про свої комерційні справи. Коротка подорож залізницею й ще коротша — пішки привели нас до Фербенка, скромної садиби великого фінансиста.

Фербенк виявився великою, білою квадратною кам’яницею, що стояла над дорогою. Доріжка для екіпажів, нині заметена снігом, упиралася в великі залізні ворота. Праворуч від воріт росли густі кущі, а за ними пролягала вузенька стежка, оточена обабіч живоплотом; вона вела до дверей кухні, і нею звичайно ходили носії з крамниць. Ліворуч — доріжка до стайні: вона, власне кажучи, не належала до садиби й була власністю сільської громади, проте сторонні люди мало ходили нею. Холмс залишив нас біля дверей і поволі пішов довкола будинку — вздовж фасаду, потім доріжкою для носіїв і далі — через сад до стайні. Ми з містером Голдером, не дочекавшись його, увійшли всередину й посідали в їдальні біля каміна. Поки ми сиділи й чекали, двері відчинились і до кімнати ступила молода леді — не дуже висока, стрункa, темноволоса, з чорними очима, які здавалися ще темнішими на блідому обличчі. Ніколи ще мені не доводилося бачити такої мертвотної блідості на жіночому лиці. Вуста її теж були майже білі, а очі — повні сліз. Напевно, вона нишком плакала в себе в кімнаті, й схоже було, що горе вразило її ще більше, ніж самого банкіра. Водночас мені здалося, що це жінка сильної вдачі й надзвичайного самовладання. Не звертаючи на мене жодної уваги, вона підійшла до свого дядька й ніжно провела рукою по його волоссю.

— Чи звеліли ви, дядечку, щоб Артура випустили на волю? — спитала вона.

— Ні, ні, моя дівчинко, цю справу треба довести до кінця.

— Але ж я певна, що він невинний. Ви знаєте, що таке жіноче чуття. Він не міг скоїти ніякого лиха; ви самі пошкодуєте, що так суворо повелися з ним.

— Чому ж тоді він мовчить, якщо невинний?

— Хто знає? Може, образився, що ви його запідозрили.

— Як я міг не запідозрити, коли сам бачив у його руці діадему?

— Може, він просто взяв її подивитися. О, повірте, повірте моєму слову, що він невинний. Облиште цю справу, й квит. Який жах, що наш любий Артур у тюрмі!

— Я не облишу цієї справи, доки не знайду каменів, Мері! Ти так любиш Артура, що забуваєш про найжахливіші наслідки. Ні, я цього не облишу: навпаки, я запросив з Лондона одного джентльмена для якнайстараннішого розсліду.

— Цього джентльмена? — перепитала вона, обернувшись до мене.

— Ні, це його друг. Той схотів, щоб ми залишили його самого. Він зараз пішов доріжкою до стайні.

— До стайні? — Її темні брови піднялися. — Що ви сподіваєтеся там знайти? Ага! Оце, напевно, він. Гадаю, сер, що вам пощастить довести невинність мого двоюрідного брата в цьому злочині. Я вірю, що це так.

— Я цілком поділяю вашу думку й теж вірю, що зможу це довести, — мовив Холмс, струшуючи на килимок сніг із черевиків. — Схоже, що я маю честь розмовляти з міс Мері Голдер. Чи можу я дещо спитати у вас?

— Будь ласка, сер, якщо це допоможе розплутати цю жахливу справу.

— Ви нічого не чули минулої ночі?

— Нічого, поки дядько не зняв галас. Почувши крик, я збігла донизу.

— Увечері ви зачиняли вікна й двері. Чи добре ви позамикали їх?

— Так.

— І всі вони цього ранку були зачинені?

— Так.

— У вас є служниця, що має залицяльника. Чи казали ви дядькові ввечері, що вона пішла до нього?

— Так, вона подавала нам учора каву й могла почути дядькову розповідь про діадему.

— Зрозуміло. Через те ви вважаєте, що вона могла розповісти про це своєму залицяльникові і вони разом задумали її викрасти.

— Яка користь із усіх цих припущень?! — нетерпляче вигукнув банкір. — Я ж казав вам, що бачив Артура з діадемою в руках!

— Зачекайте, містере Голдере. До цього ми ще повернемось. Ще дещо про оту служницю, міс Голдер. Ви бачили, як вона повернулася через кухню?

— Так. Коли я пішла подивитись, чи замкнено двері на ніч, я побачила її біля порога. Помітила в темряві і її милого.

— Чи знаєте ви його?

— Так! Це зеленяр, що приносить нам городину. Його звуть Френсіс Проспер.

— Він стояв, — мовив Холмс, — ліворуч від дверей, біля доріжки?

— Так.

— І в нього дерев’яна нога?

В темних очах дівчини промайнуло щось схоже на переляк.

— Ви наче чарівник, — відповіла вона. — Як ви про це довідалися? — Вона всміхнулася, але на худорлявому, енергійному Холмсовому обличчі не було й тіні усмішки.

— Я хотів би зійти нагору, — сказав він. — А також іще раз оглянути будинок довкола. Але спочатку я краще огляну вікна.

Він швидко переходив від вікна до вікна, зупинившись лише біля одного — великого, що виходило на доріжку до стайні. Він одчинив це вікно і найпильніше, крізь сильну лупу, оглянув підвіконня.

— Тепер ходімо нагору, — мовив він нарешті.

Банкірова туалетна була скромною маленькою кімнатою з сірим килимом, великим бюро та високим дзеркалом. Холмс спершу підійшов до бюро й уважно оглянув замок.

— Яким ключем його відімкнули? — спитав він.

— Тим самим, про який говорив мій син, — від буфета в коморі.

— А де цей ключ?

— Отут, на туалетному столику.

Шерлок Холмс узяв ключ і відімкнув бюро.

— Безшумний замок, — сказав він. — Нічого дивного нема, що ви не прокинулись. А в цьому футлярі, напевно, лежить діадема. Треба на неї поглянути. — Він розкрив футляр, дістав діадему й поклав на стіл. То був пречудовий витвір ювелірного мистецтва: таких гарних каменів, як ці тридцять шість берилів, мені ніколи не доводилося бачити. З одного боку край діадеми було зламано: там бракувало зубця з трьома каменями. — Містере Голдере, — мовив Холмс, — оцей зубець, мабуть, такий самий, як і втрачений. Спробуйте, будь ласка, відламати його.

Банкір перелякано здригнувся.

— Навіть і подумати боюся! — сказав він.

— Тоді спробую я. — Холмс напружив усі сили, але марно. — Трохи подається, — сказав він, — але мені довелося б добряче поморочитись, поки я зламав би її, хоча пальці в мене таки дужі. Звичайна людина такого не зробить. Але припустімо, містере Голдере, що я все-таки зламав би її. Пролунав би такий тріск, наче хтось вистрелив з револьвера. Скажіть-но мені, невже це могло статися за кілька ярдів від вашого ліжка й ви нічого не почули?

— Не знаю, що й подумати. Нічого не розумію.

— Хтозна, може, все й з’ясується. А ви що скажете, міс Голдер?

— Правду кажучи, я спантеличена не менше від дядька.

— Чи мав ваш син на ногах черевики або капці, коли ви його побачили?

— Ні, він був босий, у самих штанях і сорочці.

— Дякую. Що ж, нам справді щастить у цьому розслідуванні, і якщо ми не розкриємо таємниці, то лише з власної вини. З вашого дозволу, містере Голдере, я ще раз вийду подивитися надвір.

Холмс пішов сам: як він пояснював, зайві сліди могли лише ускладнити його роботу. Десь із годину він пропадав, а коли нарешті повернувся, ноги його були обліплені снігом, а обличчя — незворушне, як і завжди.

— Гадаю, що я побачив усе, що треба, містере Голдере, — мовив він. — Мені краще повернутися додому.

— Але ж камені, містере Холмсе! Де вони?

— Не можу сказати.

Банкір сплеснув руками.

— Невже вони зникли назавжди? — вигукнув він. — А мій син? Дайте мені хоча б надію!

— Моя думка про вашого сина не змінилася.

— Тоді скажіть, заради Бога, що за чорна справа скоїлася в моєму будинку вночі?

— Якщо ви відвідаєте мене на Бейкер-стрит завтра вранці між дев’ятою й десятою годиною, то я вважаю, що зможу вам краще це пояснити. Як я розумію, ви надасте мені повну свободу дій за умови, що я поверну камені, й не пошкодуєте винагороди, яку я призначу?

— Я віддам за них усі свої гроші!

— Чудово. Я ще поміркую над цією пригодою. На все добре; може, я ще навідаюся цього вечора сюди.

Мені було зрозуміло, що мій друг уже щось надумав, проте я навіть уявити не міг, до яких висновків він прийшов. По дорозі додому я кілька разів заводив з ним про це розмову, але він щоразу переходив на щось інше, тож урешті я з відчаю припинив ці спроби. Не було ще третьої години, коли ми повернулися до свого помешкання. Холмс швидко пішов до себе й за кілька хвилин з’явився знов в одежі вуличного волоцюги. Запилюжене, потерте пальто, піднятий комір, червоний шарф і зношені черевики робили з нього чудовий взірець цього суспільного прошарку.

— Гадаю, що все гаразд, — мовив він, поглянувши у дзеркало над каміном. — Я хотів би взяти вас із собою, Ватсоне, але це неможливо. Чи я йду потрібним слідом, чи блукаю за болотяним вогником, — ми скоро дізнаємось. Я повернуся, мабуть, за кілька годин. — Він узяв з буфета шматок холодної яловичини, поклав його між двома скибками хліба, засунув цей немудрий харч до кишені й вирушив у дорогу.

Тільки-но я скінчив пити чай, коли Холмс повернувся — мабуть, в чудовому гуморі, вимахуючи в повітрі якимось старим черевиком. Він кинув його в куток і налив собі чашку чаю.

— Я зазирнув лише на хвилинку, — сказав він. — Зараз піду далі.

— Куди?

— До іншої околиці Лондона східного. Повернуся, мабуть, не скоро. Не чекайте на мене, якщо я спізнюся.

— Як ваші успіхи?

— Нічого, нічого. Гріх поскаржитись. Я був у Стритемі, але до будинку не заходив. Це чудова маленька загадка, тож мені не хотілося б

проминути її. Але годі вже балакати: треба скинути оце лахміття й знову стати порядною людиною.

З поведінки й слів його було видно, що він має причини для цілковитого задоволення. Очі його виблискували, а на блідих щоках навіть з’явився легенький рум’янець. Він швидко побіг нагору, й за кілька хвилин я почув, як грюкнули зовнішні двері: я зрозумів, що мій друг знову подався на своє полювання.

Я чекав до півночі, але він не повертався; врешті я пішов до своєї кімнати спати. Для Холмса було звичайною річчю зникати на цілий день або ніч, коли він натрапляв на слід, тож його запізнення нітрохи не здивувало мене. Я не знаю, о котрій годині він повернувся, але вранці, коли я зійшов униз до сніданку, він уже сидів за столом із чашкою кави в одній руці й газетою в другій — бадьорий і ошатний, як завжди.

— Пробачте, Ватсоне, що я почав снідати без вас, — мовив він, — але ж ви пам’ятаєте, що невдовзі з’явиться наш клієнт.

— Так, уже повернуло на десяту, — відповів я. — Ось, напевно, й він. Я, здається, чув дзвінок.

То справді був наш друг-банкір. Мене вразила зміна, що відбулася з ним: обличчя його, широке й жваве, тепер змарніло і взялося зморшками, а волосся, схоже, посивіло ще більше. Він увійшов стомлений, немічний: це видовище було ще сумнішим за його вчорашній бурхливий відчай. Він важко впав у крісло, яке я підсунув йому.

— Не знаю, за віщо мені така сувора кара, — мовив він. — Лише два дні тому я був щасливий і заможний, а тепер зостався самотній і зганьблений. Біда біду кличе. Моя небога Мері покинула мене.

— Покинула вас?

— Так. Ліжко її цього ранку було незаймане, кімната — порожня, а на столі лежав лист для мене. Я ввечері сказав їй, — із сумом, але без жодного гніву, — що якби вона одружилася з моїм сином, з ним усе було б гаразд. Мабуть, не варто було так говорити. Вона натякає на це в листі:

"Найдорожчий дядечку!

Я знаю, що завдала вам багато горя; якби я вчинила інакше, цього жахливого нещастя не сталося б. Із цією думкою я більш не можу бути щасливою під вашим дахом і залишаю вас назавжди. Не турбуйтеся про моє майбутнє, а найголовніше — не шукайте мене, бо це буде марно й лише зашкодить мені. До кінця своїх днів закохана у вас

Мері".

— Що означає цей лист, містере Холмсе? Чи не збирається вона вкоротити собі віку?

— Ні, ні, анітрохи. Це найкраще розв’язує справу. Я певен, містере Голдере, що ваші клопоти невдовзі скінчаться.

— Отакої! Невже? Ви щось довідалися, містере Холмсе, щось довідалися! Де ж камені?

— Чи не гадаєте ви, що тисяча фунтів за кожен камінь — надто великі гроші?

— Я й десять тисяч віддам.

— Не треба. Трьох тисяч вистачить. Із невеличкою винагородою, звичайно. Чекова книжка у вас? Ось перо. Випишіть чек на чотири тисячі фунтів.

Банкір здивовано підписав чек. Холмс підійшов до свого письмового столу, дістав маленький трикутний шматочок золота з трьома каменями й поклав на стіл.

Із радісним вигуком наш клієнт схопив його.

— Ви знайшли їх! — задихано скрикнув він. — Я врятований! Врятований!

Радощі його були такі ж нестримні, як і вчорашній відчай; він міцно притискав віднайдені камені до грудей.

— За вами є ще один борг, містере Голдере, — суворо промовив Шерлок Холмс.

— Борг? — Банкір узявся за перо. — Назвіть його, і я миттю заплачу вам.

— Ні, не мені. Ви повинні попросити вибачення в свого сина — цього найшляхетнішого юнака; він поводився тоді так, що я пишався б ним, якби то був мій рідний син.

— То це не Артур узяв камені?

— Ні. Я казав це вчора й повторюватиму сьогодні.

— Отакої! Тоді мерщій до нього, — скажемо йому, що правда взяла гору.

— Він уже знає про це. Я мав з ним розмову, коли розплутав цю справу; побачивши, що він не хоче зі мною говорити, я сам розповів йому цю історію, — він визнав мою правду й додав ще кілька подробиць, які

були не зовсім зрозумілими для мене. Ваша нинішня новина, можливо, змусить його бути відвертішим.

— То розкрийте ж мені, заради Бога, цю неймовірну таємницю!

— Зараз я розкажу, як мені вдалося це зробити. Але спершу дозвольте повідомити вас про сумну річ: сер Джордж Бернвелл і ваша небога Мері були в змові. Зараз вони обоє втекли.

— Моя Мері? Неможливо!

— На жаль, це більш ніж можливо, — це правда. Ані ви, ані ваш син не знали справжньої вдачі цього чоловіка, коли приймали його в своєму родинному колі. Це один з найнебезпечніших людей в Англії — промотаний картяр, запеклий негідник, людина без серця й совісті. Ваша небога й не чула про таких людей. Слухаючи його присяги в коханні, — а він до неї говорив таке сотням жінок, — вона взяла собі в голову, що полонила його серце. Сам диявол хіба знає, що він їй говорив, але врешті-решт вона стала його слухняним знаряддям і бачилася з ним чи не щовечора.

— Я не вірю, не можу цьому повірити! — скрикнув банкір, посірівши на виду.

— А тепер я розповім, що сталось у вашому домі того вечора. Коли ваша небога повірила, що ви пішли до себе, вона зійшла вниз і переговорила зі своїм коханцем у вікно, що над доріжкою, яка веде до стайні. Його сліди добре відбилися на снігу під вікном. Вона сказала йому про діадему. Його охопила жадоба до золота, й він легко підкорив Мері своїй волі. Я не маю сумніву, що вона любила вас, проте є жінки, в яких любов до коханця долає всі інші почуття, і мені здається, що вона саме з тих жінок. Тільки-но вона вислухала його вказівки, як побачила, що ви йдете вниз. Тоді вона швидко зачинила вікно й сказала вам, що до служниці приходив її одноногий залицяльник, — а він і справді приходив.

Ваш син Артур після розмови з вами пішов спати, але спалося йому погано, — його тривожили клубні борги. Десь опівночі він почув легкі кроки біля дверей, підхопився, визирнув і з подивом побачив свою двоюрідну сестру, що прокрадалася коридором, поки не зникла у вашій туалетній. Приголомшений хлопець нашвидкуруч одягнувся й став чекати, що буде далі. Невдовзі вона вийшла з кімнати, й при світлі лампи в коридорі ваш син помітив у її руках коштовну діадему. Вона зійшла вниз сходами, а він, тремтячи зі страху, прослизнув за портьєру біля ваших дверей: звідти йому було видно все, що коїться у вітальні. Він побачив, як Мері поволі відчинила вікно, передала комусь у темряві діадему, а потім, зачинивши вікно, побігла до себе, промайнувши зовсім близько від того місця, де він стояв.

Поки вона була там, хлопець не міг нічого вдіяти — боявся викрити дівчину, яку кохав. Але він розумів, яким нещастям обернеться це для вас і як важливо повернути коштовну річ назад. Він збіг униз напіводягнений і босий, відчинив вікно, скочив на сніг і побіг доріжкою туди, де в світлі місяця виднілася темна постать. Сер Джордж Бернвелл кинувся навтьоки, та Артур перейняв його. Між ними зав’язалася боротьба — ваш син тягнув діадему за один кінець, а його супротивник — за інший. У бійці ваш хлопець ударив сера Джорджа й підбив йому брову. Потім щось несподівано хруснуло, і ваш син, відчувши, що діадема в його руках, побіг назад, зачинив вікно і зійшов нагору до вашої кімнати; лише тут він помітив, що діадему зігнуто, і спробував розпрямити її — саме тоді, коли з’явилися ви.

— Невже?! Невже?! — засапано повторював банкір.

— Його приголомшили ваші несправедливі образи: адже ви, навпаки, повинні були щиро подякувати йому! Він не міг сказати вам правди, не зрадивши тієї, що насправді не заслуговувала на його ласку. Він поводився як лицар і зберіг її таємницю.

— То ось чому вона скрикнула й знепритомніла, коли побачила діадему! — вигукнув містер Голдер. — О, Боже мій! Яким сліпим дурнем я

був! Він просив мене відпустити його хоча б на п’ять хвилин! Мій дорогий хлопчик хотів розшукати загублений шматок на місці бійки. Як жорстоко я помилявся!

— Коли я приїхав до вас, — вів далі Холмс, — я передусім якнайуважніше оглянув сніг біля будинку, сподіваючися знайти на ньому сліди. Я знав, що з минулого вечора снігопаду не було, а міцний мороз повинен був добре зберегти сліди. Я пішов доріжкою, якою під’їжджають носії, але її було зовсім утоптано. Проте біля дверей до кухні я помітив сліди тієї жінки, що, мабуть, стояла там і розмовляла з чоловіком: круглі відбитки свідчили, що той чоловік ходить на дерев’янці. Можу додати, що хтось наполохав їх, бо жінка швидко побігла до дверей, — передні жіночих черевиків відбилися глибше, ніж закаблуки, — а одноногий трохи зачекав, а потім пішов. Я одразу подумав, що це, напевно, служниця та її коханець, про яких ви вже говорили мені, а згодом виявилося, що це так і було. Я обійшов садок, але нічого більше не помітив, крім численних слідів, що розходилися в різних напрямках, — то була поліція; коли ж я наблизився до доріжки, що вела до стайні, вся довга й складна історія, яка відкрилася мені, була написана на снігу.

Я побачив сліди черевиків і поряд — як я з задоволенням відзначив — сліди босої людини. Я був певен, що останні сліди — то сліди вашого сина. Перший спокійно пройшов туди й сюди, а другий швидко біг; сліди його відбилися в тих самих місцях, де були сліди черевиків, — отже, зрозуміло було, що другий гнався за першим. Я пішов цими слідами, й вони привели мене до вікна вітальні, де чоловік у черевиках витоптав увесь сніг, — напевно, когось чекав. Тоді я вирушив його слідами в інший бік; вони пролягли доріжкою десь на сотню ярдів. Схоже було, що там чоловік у черевиках обернувся — сніг був дуже витоптаний, неначе на тому місці точилася боротьба; нарешті, краплі крові свідчили про те, що я не помилився. Потім чоловік у черевиках кинувся навтікача, й ще кілька краплин крові розповіли мені, що поранено було саме його. Так я дійшов аж до великої дороги, але там сніг було розчищено, й слідів не стало.

Коли я зайшов до будинку, то оглянув крізь лупу, як ви пам’ятаєте, підвіконня та раму вікна у вітальні й побачив, що з нього хтось вилазив. Я помітив також відбиток мокрої ноги на підлозі, — тобто він потім влазив назад. Тепер я вже мав змогу уявити собі все, що сталося. Хтось чекав під вікном; хтось подав йому діадему; ваш син усе це бачив; він погнався за крадієм і почав з ним боротися; кожен тягнув діадему до себе, й через те вона зламалася. Ваш син повернувся з діадемою додому, залишивши її уламок у руках супротивника. Поки що все зрозуміло. Але хто був крадієм і хто подав йому діадему?

Моя давня засада — відкидати все неможливе; те, що зостанеться, — навіть найнеймовірніше, — і буде правдою. Я знав, що діадему взяли не ви, отож залишаються тільки ваша небога та служниці. Якщо то були служниці, навіщо вашому синові брати їхню вину на себе? До цього немає жодної причини. Але він кохав свою двоюрідну сестру — це чудово пояснювало його мовчанку: він не хотів розкривати її таємниці, хоч якою ганебною ця таємниця була. Тоді я згадав, як ви зустрілися з нею біля того вікна і як вона знепритомніла, знову побачивши діадему; моє припущення перетворилося на впевненість.

Але хто міг бути її спільником? Мабуть, коханець, бо хто інший міг змусити її так легко забути всю відданість вам? Я знав, що ви мало буваєте на людях, а коло ваших друзів досить вузьке. Але серед них — сер Джордж Бернвелл. Я раніше теж чув про нього як про чолов’ягу, що має в жінок недобру славу. Саме він був тією людиною в черевиках, що забрала зниклі камені. Навіть знаючи, що Артур його викрив, він почувався безпечно — був певен, що ваш син не скаже жодного слова, аби не ганьбити власної родини.

А тепер ваш розум підкаже вам, до чого я вдався. У вбранні волоцюги я пішов до сера Джорджа, заприятелював з його лакеєм, який повідомив, що господар увечері десь розбив собі голову, й нарешті роздобув у нього за шість пенсів пару старих черевиків сера Джорджа. З ними я поїхав до Стритема й побачив, що вони точнісінько відповідають слідам.

— Я ввечері помітив якогось волоцюгу на дорозі, — мовив містер Голдер.

— Отож-бо й воно. То був я. Я зрозумів, що сер Джордж потрапив до моїх рук, поїхав додому й перевдягнувся. Справа ця дражлива, тож залагодити її слід було так, щоб не допустити жодного скандалу: цей підступний негідник розумів, що наші руки зв’язані. Я подався до нього. Спочатку він, певна річ, усе заперечував. Та коли я розповів йому про все, що сталося тієї ночі, він заходився мені погрожувати й навіть схопив зі стіни ціпок. Проте я добре його знав і вмить приставив йому до скроні револьвер. Отоді сер Джордж став трохи розумнішим. Я пояснив йому, що ми згодні викупити камені по тисячі фунтів за кожен. "Хай йому біс! — вигукнув він у відчаї. — Я вже продав усі три камені за шістсот фунтів!" Я пообіцяв, що ця справа не дійде до суду, й довідався в нього адресу перекупника. Поїхавши туди, я довго торгувався й нарешті викупив камені по тисячі фунтів за кожен. Потім я завітав до вашого сина, сказав йому, що все гаразд, і близько другої години ночі нарешті ліг спати — після дня важкої роботи.

— Дня, що врятував Англію від великого публічного скандалу, — мовив банкір, підводячись. — Сер, я не знаю, як вам і дякувати, але будьте певні: я не забуду того, що ви для мене зробили. Ваше мистецтво перевершує все, що мені доводилось чути про вас. А тепер мені треба бігти до мого любого хлопчика — попросити в нього пробачення за всі образи. А те, що ви розповіли про бідолашну Мері, просто-таки вразило моє серце. Навіть ви, з вашим досвідом, не зможете сказати мені, де вона тепер!

— Гадаю, що це можна сказати напевно, — заперечив Холмс. — Вона там, де й сер Джордж Бернвелл. Так само безперечно те, що невдовзі її буде покарано, хай там які були її гріхи.